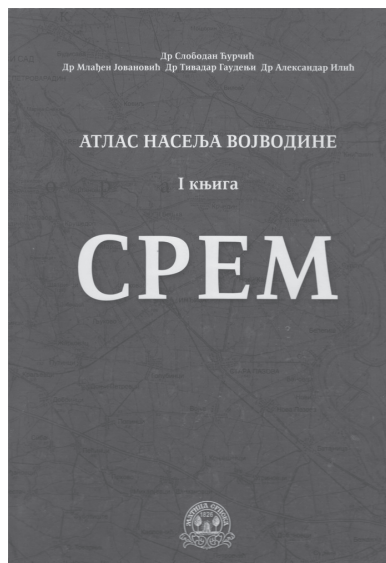

Dr. Slobodan Ćurčić, dr. Mladen Jovanović, dr. Tivadar Gaudenji, dr. Aleksandar Ilić, *Atlas naselja Vojvodine*, I knjiga, Srem, Matica srpska, Novi Sad, 2012., 717 str.

Atlas naselja Vojvodine je vrlo ambiciozan i interesantan projekt vojvođanskih geografa, profesora sveučilišta, a prva knjiga u ovome nizu posvećena je Srijemu. Prof. dr. Slobodan Ćurčić napisao je *Uvod* (str. 5-8), a zatim slijede *Crtice iz historijata kartografije vezane za područje Vojvodine* (str. 11-22) napisane od strane dr. Mladena Jovanovića i dr. Tivadara Gaudenjija u kojima se daje kratak prikaz razvoja kartografije tijekom povijesti. Spominju se antičke, srednjovjekovne, novovjekovne, suvremene karte. Od starih autora u tekstu se spominju Ptolomej, Pojtinger, Idrizi, Lazarus. Unutar priče o renesansi europske kartografije od XVI. do XVIII. stoljeća spominju se poznate kartografske škole, poput mletačke, francuske, nizozemske, osmanlijske. Tu je neizostavno naveden i osnivač srpske kartografije Zaharije Stefanović Orfelin. U vrijeme Velikog Bečkog rata djelovala je Marsilijeva pogranična komisija, a tokom postojanja Habsburške monarhije bilo je tri vojna premjera cjelokupnog teritorija, gdje je pripadala i današnja Vojvodina, što već spada u modernu i vojnu kartografiju. Prvi vojni premjer austrijske carevine je poznat kao Jozefinski i nastao je u razdoblju od 1763. do 1787. godine, dok je drugi vojni premjer – franciskanski nastao u periodu od 1806. do 1869. godine, a treći nazvan i Franc Jozefov premjer sačinjen je u razdoblju od 1869. do 1887. godine.

Pukovnik dr. Aleksandar Ilić napisao je poglavlje o djelatnosti i značaju Vojnogeografskog instituta (VGI) za kartografiju (str. 23-37). On razlikuje tri perioda u vezi s vojnom kartografijom naših krajeva. Prvi period obuhvaća razdoblje prije Prvog svjetskog rata u kome na izradi karata djeluju vojne institucije Austrije i Srbije, što predstavlja i prvi sustavni premjer, zatim slijedi razdoblje između dva svjetska rata u kome se ističe rad Vojnogeografskog instituta, napose generala akademika Stevana Boškovića. U trećem periodu nakon Drugog svjetskog rata na području kartografije djeluje i Vojnogeografski institut kao i civilna geodetska služba. Dan je kratak kronološki prikaz razvoja i nastanka ove bitne vojne institucije od drugog geografskog odjeljenja Glavnog đeneralštaba Srpske vojske 1876. godine preko Geografskog instituta JNA 1951. do Vojnogeografskog instituta 1961. Ukratko je prikazan nastanak važnih topografskih karata naše države u različitim razmjerima.

Prof. dr. Slobodan Ćurčić je napisao sljedeće poglavlje pod naslovom *Formiranje mreže naselja na teritoriji savremene Vojvodine (43-72)*, u kome se spominju i geomorfološke karte Vojvodine koje prikazuju planine, pješčare, lesne zaravni, pleistocenske terase, aluvijalne terase, inundacione ravni i tektonske depresije. Spominju se razni društveni čimbenici kao i povijesni razvoj: prapovijest-neolit i metalno doba u kome dominira gradinski tip naselja, kao i narodi Dačani, Iliri, Kelti značajni po gradnji opida, a zatim antičko razdoblje, gdje su naselja, rimske kolonije uglavnom u Srijemu i nekim pograničnim dijelovima Bačke i Banata. Zatim se govori o srednjovjekovnom periodu u kojem u drugoj polovici I. milenija dolazi do opadanja mreža naselja, no o čemu nedostaju pisana vrela. Situaciju je znatno promijenilo doseljavanje Mađara. Koncem Srednjeg vijeka posvjedočeno je postojanje oko 220 naseobina na tlu današnje Vojvodine, dok je početak Novog vijeka ujedno bio i period turskih osvajanja, kada su naselja u velikoj mjeri bila privremena. Koncem XVII. stoljeća, u kom je oko polovice teritorija Vojvodine oslobođeno osmanlijske vladavine, bilo je 317 naseobina, od kojih je u Srijemu zabilježeno svega 41. Osamnaesto stoljeće je početak kolonizacije i trajnije regulacije naselja. Od 448 naselja u cijeloj Vojvodini, u Srijemu je pobrojano 148. Tijekom XIX. stoljeća prestankom ratova, nemira i pustošenja i naselja su stabilnija, a Srijem ih je imao 115. U suvremenom dobu, odnosno u XX. stoljeću nastaje suvremena mreža naselja koja na teritoriju Vojvodine broji oko 460 naseobina, od čega u Srijemu 117. Naseobine Vojvodine imale su različiti

administrativni status naselja višeg ranga: slobodni kraljevski gradovi (Novi Sad, Sombor, Subotica, Vršac, Senta), slobodne varošice (Zrenjanin, Kikinda, Kanjiža), slobodni graničarski komuniteti (Bela Crkva, Petrovaradin, Srijemski Karlovci, Pančevo, Srijemska Mitrovica). Do konca XX. stoljeća 33 naseobine u današnjoj Vojvodini imale su osnovne gradske karakteristike, podijeljene u gradove četiri ranga, gdje u gradove prvog ranga spada samo Novi Sad, dok u gradove drugog ranga spadaju Zrenjanin, Pančevo i Subotica, u gradove trećeg ranga: Vršac, Kikinda, Sombor i Srijemska Mitrovica, a u gradove četvrtog ranga Ada, Apatin, Bačka Palanka, Bačka Topola, Bela Crkva, Beočin, Bečej, Vrbas, Indija, Kanjiža, Kikinda, Kula, Kovin, Novi Bečej, Odžaci, Petrovaradin, Ruma, Senta, Srbobran, Srijemski Karlovci, Stara Pazova, Temerin, Futog, Crvenka i Šid.

Najveći dio knjige zauzima poglavlje *Karte naselja* (str. 73-665), koje je uradio prof. dr. Slobodan Ćurčić. U njemu je obrađeno 127 naseobina u Srijemu, od Adaševaca do Šuljama. Ovaj dio je uglavnom shematski urađen. Nakon naziva mjesta, slijedi kratak pasus o promjenama imena naseobine tijekom povijesti. Zatim slijede crtice iz prošlosti naselja koje obično sadrže kratku povijest dotičnog mjesta. Na početku teksta o pojedinoj naseobini nalazi se i dio obične fizičko-geografske karte koja prikazuje dotično mjesto obilježeno crvenim kružićem, kao i njegovu okolicu. Povijesni dio završava tabličnim i grafičkim prikazom broja stanovnika tijekom godina popisa, najčešće od 1787. do 2011. godine za koju statistika još nije u vrijeme pisanja knjige bila cjelovita. Za-

tim slijedi podnaslov o razvoju naselja u kome je svako mjesto prikazano s aspekta zemljopisne znanosti, njegov prirodni položaj, strateški značaj, nastanak pojedinih ulica i kvartova, usporedo s nastankom pojedinih mapa toga mjesta. Na koncu je za svaku naseobinu priloženo više topografskih karata, različitih razmjera od druge polovice XVIII. stoljeća do konca XX. stoljeća, najčešće. U pitanju je od 2 do 6-7 karata, što zapravo i zauzima najveći dio ovog atlasa. Prva karta pojedine naseobine je najčešće iz razdoblja 1763.-87. u razmjeri 1:28000, zatim slijedi karta iz 1865.-69., također razmjere 1:28000, pa dvije karte iz razdoblja 1872.-84., jedna obično u razmjeri 1:75000, a druga 1:25000, pa zatim kartiranja iz XX. stoljeća, najčešće iz 1954 u razmjeri 1:50000 i iz 1993.-95. godine u razmjeri 1:25000, dok za pojedina mjesta postoje i premjeri iz 1957. i 1980.-81. godine, najčešće u razmjeri 1:50000, a za pojedina mjesta dana je snimka iz zraka urađena 2007. preko Google Eartha.

Pisac ovog prikaza, po vokaciji povjesničar, najviše je pozornosti poklonio ulomku „Crtice iz prošlosti naselja“ ovoga poglavlja. Sva srijemska mjesta imaju pomalo sličnu povijest, ali i neke svoje posebnosti. Malo toga je autor spomenutog poglavlja *Atlasa Srijema* donio iz antičke, srednjovjekovne, kao i povijesti turske vladavine ovim podnebljem. S jedne strane ni povijesna vrela ne obiluju podacima za navedene periode, a vjerojatno da ni prostor i svrha pisanja knjige nisu dopuštali opsežnije navođenje još nekih zanimljivih povijesnih fakata. Period Habsburške vladavine, kao i razdoblje jugoslavenske države solidno su obrađeni, napose s aspekta demografije.

Malo naseobina u Srijemu mogu se pohvaliti svojom antičkom poviješću. U prvom redu to je Sirmium – Srijemska Mitrovica, jedna od prijestolnica Rimskog carstva u poznom razdoblju (III.-V. stoljeće), zatim Slankamen, Basijane kod Donjih Petrovaca, donekle i Petrovaradin zbog pogranične utvrde Cusum na stijeni. Malo je svjedočanstava o naseljima u periodu ranog srednjeg vijeka kada su horde brojnih barbarskih naroda prohujale ovim prostorima od Huna, Avara, Gepida, do Ostrogota, Langobarda i drugih. Doseljavanjem Mađara u Panonsku nizinu koncem IX. stoljeća i formiranjem Ugarskog kraljevstva u koje je od XII. stoljeća ušla i Hrvatska država, formirala se i u Srijemu mreža naselja, čiji su stanovnici bili kako Mađari, tako i Hrvati i Srbi. Većina ovih naselja spominje se u poznom Srednjem vijeku. Osim već navedenih u antičkom periodu, značajni su bili Morović, Banoštor, Čalma, Srijemski Karlovci i Srijemska Kamenica, Irig, Vrdnik, Kупinovo, Berkasovo i druga, uglavnom zbog svojih utvrda ili ponegdje i položaja kraj rijeke, kao i postojanja nekog sakralnog objekta.

U prvoj polovici XVI. stoljeća pred Mohačku bitku, Osmanlije su zauzele gotovo čitav Srijem, koji je narednih skoro dva stoljeća bio pod njihovom vlašću. Ovo područje je uglavnom bilo opustjelo, napose je smanjen broj katoličkih žitelja, kako Mađara, tako i Hrvata, a donekle su se uz doseljeno muslimansko stanovništvo održali pravoslavni Srbi, koje su još ugarski kraljevi, a napose Matija Korvin rado naseljavali u Srijem kao obrambeni bedem od daljnjih osmanlijskih prodora. Mnoga srijemska naselja poprimaju orijentalni

izgled. U njima se grade džamije, hano-
vi, karavan-saraji, mahale. Neka od njih
su postala i središta nahija, dok su druga
imala status kasabe. Povijesne podatke
za ovaj period, napose o naseobinama
i stanovništvu, uglavnom saznajemo
iz turskih popisa tijekom XVI. i XVII.
stoljeća, kao i iz djela turskog putopisca
Evlije Čelebije koji je proputovao i opi-
sao ovo naše podneblje.

Austro-turski ratovi koncem XVII.
i u prvoj polovici XVIII. stoljeća odig-
rali su veliku ulogu u povijesti čitave
Ugarske, a napose i za čitav tadašnji
Srijem. Tijekom Velikog Bečkog rata
(1683.-99.) veliki dio teritorija današ-
nje Vojvodine je oslobođen, a Karlo-
vačkim mirom je uspostavljena nova
granica između dviju imperija koja je i
Srijem dijelila na dva dijela. Jugoistočni
dio je još nepuna dva desetljeća ostao u
Osmanskom carstvu, dok je sjeverozap-
adni, uglavnom onaj Fruškogorski, pri-
pao Habsburškoj carevini. Nakon Vara-
dinskog rata (1716.-18.) i Požarevačkog
mira cijeli Srijem je dospio pod Austrij-
sku vlast. U povijesti Srijema vrlo je važ-
no XVIII. stoljeće, gdje su u mnogim
naseljima postavljeni temelji Srijema
kakav i danas jest. Važni događaji, koji
su mahom spomenuti i u *Atlasu*, iz ovog
razdoblja za većinu srijemskih mjesta su:
formiranje Podunavske granice 1702.
godine, razgraničenje između graničar-
skog i županijskog-civilnog područja,
kolonizacija Srijema, epidemije kuge,
napose (1738.-41. i 1795.-96.), hajdu-
čija – napadi razbojnika na gotovo sva-
ko srijemsko selo, formiranje Srijemske
županije 1745. godine, kao i uspostava
pojedinih vlastelinstava kao što su Iloč-
ko (Odeskalkijevih), Zemunsko, Mitro-

vačko, Rumsko (Pejačevića), Vojčansko,
Čerevičko, Kameničko, Karlovačko,
Čalmansko, značaj Petrovaradina kao
štabskog mjesta za Vojnu granicu, ali i
kao centra Petrovaradinskog komorskog
provizorata, poplave u jugoistočnom di-
jelu Srijema, značaj plovidbe i vodenica
na Dunavu, uspostava, to jest obnova
Srijemske rimokatoličke biskupije.

I XIX. stoljeće je donekle burno
bilo, zbog Ticanove bune 1807. u po-
jedinim srijemskim selima, mađarske
revolucije 1848.-49., ali uglavnom to
je stoljeće novih kolonizacija i porasta
populacije u srijemskim naseobinama.
Najznačajniji događaji XX. stoljeća za
ovo područje bili su svjetski ratovi koji
su gotovo u svim srijemskim mjestima
izazvali depopulaciju uslijed ratnih stra-
danja i kasnijih iseljavanja, prije svega
njemačkog živilja. Tijekom II. svjetskog
rata dosta sela pretežno nastanjenih pra-
voslavnim Srbima bilo je zapaljeno ili
postradalo od strane njemačke vojske ili
ustaškog režima. Također važan podatak
je i to da je nakon Prvog svjetskog rata
Srijem postao dio jugoslavenske države,
a veći njegov dio, nakon raspada ove dr-
žave, ostao je u sastavu Vojvodine, od-
nosno Republike Srbije. Druga polovica
XX. stoljeća je, kako su to i autori *Atlasa*
u velikoj mjeri i prikazali, izazvala kon-
stantnu depopulaciju srijemskih mjesta
– sela, uglavnom zbog razvoja velikih
gradskih središta i potrage za poslom, ali
u posljednjim desetljećima i zbog kon-
stantnog negativnog prirodnog prirašta-
ja. Ratovi devedesetih godina prošloga
stoljeća, u kome se raspala SFR Jugosla-
vija, značajno je utjecao na promjenu
demografske slike današnjega Srijema,
prije svega zbog iseljavanja velikog broja

srijemskih Hrvata, a dolaskom na njihovo mjesto velikog broja Srba, uglavnom iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Autori uglavnom donose preciznu statistiku za stanovništvo svakog srijemskog naselja, ali čini se da ponegdje nedostaje jasnija etnička struktura u pojedinim razdobljima. Naravno u glavnim crtama pisci govore o specifičnosti naselja u etničkom pogledu, npr. da su mjesta poput Slankamena, Hrtkovaca, Kukujevaca, Sota, Gibarca i drugih bila naseljena Hrvatima, da su Banovci, Beška, Nova Pazova, Ruma, Krčedin i još neka mjesta u velikoj mjeri bila naseljena Nijemcima, da su pojedina fruškogorska sela poput Bingule, Luga, Erdevika, kao i varoši Stare Pazove u velikoj mjeri kolonizirane slovačkim življem. Spominju se i kolonizacije nakon svjetskih ratova uglavnom u režiji jugoslavenske države, ali uglavnom se ne spominje način na koji su one vršene, kao ni razlozi egzodusa njemačkog naroda nakon Drugoga svjetskog rata. Također, izbjegava se navođenje okolnosti i uvjeta koji su u velikoj mjeri doveli do iseljavanja većine srijemskih Hrvata koncem XX. stoljeća. Navedene primjedbe bi se možda mogle otkloniti činjenicom da *Atlas* prvenstveno nije povijesna knjiga, pa su autori pomalo izbjegavali sporna pitanja. S geografskog aspekta moglo bi se prigovoriti što ipak nisu obrađena naselja koja su u prošlom stoljeću administrativno pripala Beogradskoj općini, poput Zemuna, Surčina i drugih, a nalaze se u Srijemu, bez obzira što su prikazana neka mačvanska sela koja su radi kompencije administrativno pripojena Srijemu. Također, smatram da nedostaju i fotografije naselja, ali jasno mi je da bi tada ova prva knjiga vjerojatno premašila tisuću stranica.

Na posljednjih pedesetak stranica nalaze se *Izvodi iz legendi karata*, „Literatura“, rezime na francuskom jeziku te „Registar geografskih pojmova“, „Registar ličnih imena“ i sadržaj. Na koncu, opći je zaključak da je djelo vrijedno pozornosti kako usko stručne znanstvene javnosti, tako i šire čitateljske publike, da bi ga trebale imati znanstvene institucije, kao i geografi, a donekle i povjesničari, a po nahodjenju i mogućnostima svi ljubitelji Srijema.

Dominik Deman

Josip Špehar, OFM, *Franjevački samostan Bač : kronološki pregled*, Franjevački samostan sv. Marije u Baču, Bač, 2012., 60 str.

„Samo ako čovjek dobre volje traži u prošlosti vjerodostojno zasvjedočene istine, istina će ga osloboditi od mnogih zala: historija će mu tada biti *magistra vitae et lux veritatis* – učiteljica života i svjetlo istine“ (Cicero, *De Oratore* 1.II c.9.). Ovom mišlju, koju je citirao u uvodu svoje nove knjige, predstojnik franjevačkog samostana u Baču fra Josip Špehar naznačio je svoj pristup u želji za objektivnim prikazom povijesne kronologije najstarijega sakralnog objekta u Bačkoj – Franjevačkog samostana u Baču. Pri tome je dodao da su u današnje vrijeme još uvijek prisutne predrasude i prikazivanje franjevac kao onih koji su oteli ovaj samostan, te je ovaj povijesni pregled svojevrsni odgovor na takve krive predodžbe.

O Franjevačkom samostanu u Baču napisano je više knjiga, a koje su pisali poznati franjevački pisci: fra Emerik Pavić, fra Grgur Čevapović i fra Euzebi-